

УДК 37. [373.3.015.31: 17.022.1]: 37.04

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ У МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

І.В. Головська

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу ролі вчителя в реалізації особистісно-орієнтованого підходу у моральному вихованні молодших школярів. Розглядаються особливості авторитарного та особистісного підходів у практиці морального виховання, обґрунтовується актуальність використання методів, що забезпечують суб'єктну позицію учнів у виховному процесі початкової школи, наголошується на необхідності забезпечення діалогічної взаємодії в системі «дорослі – дитина».*

***Ключові слова:** моральне виховання, авторитарний підхід, особистісний підхід, суб'єктна позиція, методи організованої взаємодії дітей із середовищем, методи організації виховної діяльності, методи емоційно-когнітивного усвідомлення власної діяльності, діалогічна взаємодія, педагогіка підтримки.*

***Аннотация.** Статья посвящена анализу особенностей авторитарного и личностного подходов в практике нравственного воспитания, роли учителя начальной школы в этом процессе, обосновывается актуальность использования комплекса методов, который обеспечивает позицию воспитанника как субъекта процесса воспитания, акцентировано внимание на необходимости обеспечения диалогического взаимодействия в системе «взрослые – ребенок».*

***Ключевые слова:** нравственное воспитание, авторитарный подход, личностный подход, субъектная позиция, методы организованного взаимодействия детей со средой, методы организации воспитывающей деятельности, методы эмоционально-когнитивного осмысления собственной деятельности, диалогическое взаимодействие, педагогика поддержки.*

***Annotation.** The article deals with the problem of junior pupil's moral development and the role of the teacher and the methods which guarantee the subjective position of the pupils in that process. It is pointed out that dialogic interaction is imperative in the «adults – child» system.*

***Keywords:** moral development, authoritarian approach, personal approach, subjective position, methods of organized pupils' cooperation with the milieu, methods of educative activities, methods of emotional and cognitive understanding of proper activity, dialogic interaction, pedagogy of support.*

В умовах реформування системи освіти в Україні, входження в Європейський освітній простір одним із пріоритетних завдань стає виховання гуманної особистості, яка могла б орієнтуватися у складній соціокультурній ситуації і будувати свої відносини з оточуючим світом на основі взаєморозуміння, співробітництва та толерантності. Визначальними рисами такої особистості є високі моральні якості.

Мета статті – окреслити роль учителя початкових класів у реалізації особистісно-орієнтованого підходу у моральному вихованні молодших школярів, розкрити значення використання методів, що забезпечують суб'єктну позицію учнів молодшого шкільного віку у цьому процесі, наголосити на необхідності забезпечення діалогічної взаємодії в системі «дорослі – дитина».

Питанням особливої ролі авторитету вчителя в моральному вихованні школярів присвячені праці багатьох сучасних педагогів і науковців: І. Беха, А. Бойко, О. Матвієнко, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін.

Визнаючи школу провідною ланкою у моральному вихованні учнів початкових класів, необхідно зазначити, що результативність процесу виховання значною мірою залежить від особистого прикладу педагога, його поведінки, ставлення до вихованців, світогляду, авторитету. Відомим є той факт, що для більшості молодших школярів авторитет учителя є абсолютним, вони бажають наслідувати його в усьому. Сила впливу позитивного прикладу вчителя зростає, коли він своїм авторитетом і неординарною особистістю здійснює вплив систематично, послідовно, доброзичливо. Особистість педагога, його ставлення до людей і своїх обов'язків є предметом пильної уваги з боку учнів. Вони помічають найменші деталі: як він ставиться до своїх вихованців, як розмовляє з колегами й батьками, як оцінює знання та вчинки, чи може визнати свою помилку, які риси характеру йому притаманні. Іншими словами, учитель є уособленням моральності для своїх учнів. Ось чому успіх виховної роботи багато в чому залежить від особистісних рис педагога, його здатності стати для школярів справжнім авторитетом.

У сучасній педагогічній науці існує два підходи до організації виховного процесу: авторитарний (об'єктний) та особистісний (суб'єктний).

На думку прихильників першого підходу, дитина є об'єктом педагогічного процесу, а спрямовуючою силою формування та розвитку її особистості є зовнішній вплив. У відповідності з цим зміст виховання полягає у цілеспрямованому впливі на свідомість і поведінку дитини, безпосередньому керівництві процесом формування її особистості. У такій ситуації активність самої особи є незначною, всі її дії контролюються, а отже, особистої відповідальності за них вона не відчуває.

Опоненти авторитарного підходу зауважують, що для того, щоб виховати вільну особистість, здатну самостійно приймати рішення і відповідати за їх наслідки, необхідно у виховній практиці застосовувати інший підхід. Вони наголошують на необхідності виховувати в особистості уміння планувати і осмислювати власні дії, діяти без зовнішнього примусу, поважати вибір та рішення інших, рахуватись з їх позицією, поглядами та оцінками. Учені звертають увагу на те, що всім цим вимогам відповідає гуманістичне особистісно-орієнтоване виховання.

У педагогіці під особистісно-орієнтованим підходом у вихованні розуміють послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і суб'єкта виховної взаємодії [3, с. 46].

Однак можливість зайняти активну позицію у власному моральному розвитку передбачає сформованість у дитини певних ознак. Для молодшого шкільного віку характерною є поява таких особистісних новоутворень, як довільність психічних процесів, внутрішній план дій, рефлексія. Інтелектуалізація життя дитини сприяє тому, що під час оцінювання тих чи інших життєвих явищ вона керується не тільки почуттями, а й розумом. У цей період дитина прагне виявити себе, вичленити своє «Я», протиставити себе іншим. Наявність усіх цих ознак дає їй змогу стати суб'єктом власного морального становлення.

Організація виховного процесу у відповідності з особистісним підходом вимагає від учителя творчого пошуку таких форм взаємодії з дітьми, які б сприяли формуванню їхньої активної життєвої позиції, відповідали віковим особливостям і можливостям, сприяли розвитку кожної дитячої особистості. За таких умов увага педагога повинна бути зосереджена на оволодінні учнями навичками самостійно здобувати, засвоювати та використовувати знання; на формуванні у них уміння планувати, контролювати, коригувати свою діяльність, вміти оцінювати її результати; на розвитку суб'єктних якостей особистості, таких як самостійність, внутрішня свобода, самодисципліна, самоконтроль, здатність до рефлексії.

Реалізація особистісно-орієнтованого підходу передбачає також розробку такого змісту виховання, який включав би не тільки оволодіння молодшими школярами моральними знаннями, нормами та правилами, але й такими вміннями та навичками, що допоможуть їм усвідомити мотиви поведінки власної та інших людей, оцінити моральні ситуації, спланувати свою діяльність у відповідності до моральних цінностей.

З такою метою доречним буде використання у виховному процесі груп методів, запропонованих Д. Белухінін: методів організованої взаємодії дітей із середовищем, методів організації виховної діяльності, методів емоційно-когнітивного усвідомлення власної діяльності [1, с. 284-287].

Застосування групи методів організованої взаємодії дітей із середовищем дасть змогу кожному учневі усвідомити сутність, зміст, характер і способи його взаємодії із соціумом. До цієї групи належать такі методи: бесіди, дискусії, обговорення життєвих ситуацій, літературних творів і кінофільмів, колективні творчі справи, інсценізація тощо [1, с. 285].

Група методів організації виховної діяльності надає можливість дитині виявити старанність, взяти активну участь у справах, що будуть сприяти розвитку у неї певних моральних якостей. Обов'язковою вимогою до застосування таких методів є те, що сама діяльність і її результат повинні викликати в учнів позитивні емоції. Серед таких методів можна виділити моделювання педагогічних ситуацій, використання ігрових методик, участь у благодійній діяльності тощо [1, с. 285].

Використання методів емоційно-когнітивного усвідомлення власної діяльності забезпечує оцінювання діяльності дитини не тільки педагогами та авторитетними дорослими, але й нею самою. Найбільш ефективним способом об'єктивної оцінки того, що відбувається, є рефлексія – процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів. Навчання дітей рефлексії сприятиме прояву їх індивідуального сприйняття та розуміння світу і свого місця у ньому. Тренінги, тести, застосування прийомів самохарактеристики, самоконтролю, завдань колізійного характеру допоможуть дітям краще пізнати самих себе, усвідомити сильні і слабкі сторони своєї особистості, що стане основою для розробки програми саморозвитку та самовиховання [1, с. 285].

Ставлення до дитини як до суб'єкта власного морального розвитку визначає мету особистісно-орієнтованого виховання – забезпечення діалогічної взаємодії кожної особистості з навколишнім світом шляхом сприяння її розвитку, самореалізації, адаптації у суспільстві, саморегуляції, самовихованню. У педагогіці та психології «міжособистісну взаємодію» витлумачують як інструментально-технологічну складову процесу спілкування; взаємні дії його учасників, спрямовані на співвідношення та досягнення мети кожної із сторін у процесі спілкування [6, с. 101].

Міжособистісна взаємодія може здійснюватися на трьох рівнях: соціально-рольовому, діловому та інтимно-особистісному. Соціально-рольовий рівень передбачає виконання індивідом певної рольової функції, демонстрацію знання норм і правил певного соціального середовища, утвердження свого статусу. Контакти обмежуються ситуативною потребою (на вулиці, у транспорті, в офіційній установі тощо). На діловому рівні люди взаємодіють в інтересах справи, їх об'єднує спільна діяльність і пошук засобів підвищення ефективності співпраці, спілкування відбувається на певній дистанції «Я – Ви». Основний принцип ділової взаємодії – раціональність стосунків. Інтимно-особистісний рівень характеризується особливою психологічною близькістю учасників взаємодії. Основною метою спілкування на цьому рівні є задоволення потреби у співчутті, розумінні, підтримці. Основою такого рівня взаємодії є емпатія [6, с. 102-103]. Досвід багатовікової виховної практики людства, психологічні та педагогічні дослідження переконливо засвідчують, що успішна реалізація виховних завдань відбувається на інтимно-особистісному рівні, який передбачає дотримання діалогічного стилю взаємодії дорослих і дітей.

У контексті нашого дослідження цікавою є розроблена Н. Володько програма навчально-виховної роботи, в основу якої покладені принципи діалогічного спілкування. Серед головних засобів забезпечення діалогічної взаємодії вона виділяє створення сприятливого психологічного клімату, недирективність педагогічної взаємодії, спільну творчість учителя та учнів, створення ситуацій успіху, підтримка почуття впевненості у власних силах, формування адекватної самооцінки учнів, зняття тривожності тощо [2, с. 182-183].

В. Кан-Калик зазначає, що розв'язання виховних завдань за допомогою діалогу сприяє встановленню психологічного контакту між педагогом та дітьми і допомагає долати бар'єри у спілкуванні. На його думку, педагог у своїй діяльності повинен реалізувати всі функції спілкування: бути джерелом інформації для учнів; людиною, яка пізнає інших; організатором колективних стосунків і діяльності [4, с. 12-13].

У ході виконання дослідження нам було цікаво ознайомитися з тактиками педагогіки підтримки, які, на нашу думку, допоможуть забезпечити реалізацію діалогічного стилю спілкування у взаємодії з дітьми. В основі педагогіки підтримки перебуває віра у здатність дитини спрямовувати власний розвиток, розуміти своє «Я». Суть взаємодії дорослого і дитини у контексті педагогіки підтримки полягає у спільному «проживанні» з дитиною її проблемної ситуації. Характерною рисою такого «проживання» має стати поступове зменшення активності вихователя і відповідне збільшення активності самої дитини. У процесі «проживання» проблемної ситуації вихователь допомагає дитині опанувати запропоновані нею конструктивні способи виходу з складних життєвих проблем. Така діяльність сприяє розвитку унікальності кожної дитини, допомагає дорослішати, знайти своє місце у житті. Н. Касіцина, Н. Михайлова, С. Юсфін звертають увагу на те, що для реалізації завдань педагогічної підтримки вихователь повинен опанувати чотири тактики взаємодії з дітьми: тактику захисту, тактику допомоги, тактику сприяння і тактику взаємодії. Завдання педагога, який використовує тактику захисту, полягає у створенні такого виховного простору, який сприятиме розвитку почуття власної гідності у вихованців. Вони повинні бути вільними у своїх проявах, не боятися осуду чи покарання. За такої умови вихователь зможе забезпечити педагогічну підтримку дитини, використовуючи інші тактики. Застосування у виховній діяльності тактики допомоги забезпечить розблокування власної активності дитини, яка звикла орієнтуватися на авторитет, боїться невдач, втратила віру у власні сили. Завдання педагога полягає в тому, щоб допомогти учневі повірити в те, що багато чого він може зробити власноруч. Використання тактики сприяння дає вихователю змогу розвивати у дитини здатність здійснювати вибір і бачити діапазон можливостей, закладених у кожній ситуації, а також сприяти подоланню страху перед невідомістю. Випробовування свободою та відповідальністю відбувається за умови застосування тактики взаємодії. На цьому етапі дитина вже підготовлена до встановлення домовленостей у стосунках з іншими людьми, здатна дотримуватися цих домовленостей, нести відповідальність за власні дії у межах домовленості. Завдання педагога – забезпечити умови, за яких вона оволодіє логікою пошуку та встановлення меж своєї свободи та відповідальності. Отже, застосування тактик педагогічної підтримки допомагає підрастаючій особистості усвідомити себе творцем власної долі [5, с. 6].

Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Теоретичні та методичні засади особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя» (м. Вінниця, 26-27 листопада 2014 р.)

Таким чином, реалізація особистісно-орієнтованого підходу у моральному вихованні дітей вимагає від учителя ціннісного ставлення до особистості, врахування її унікальності, розуміння того, що кожна людина має власне «Я», свій неповторний внутрішній світ, що вона потребує визнання, підтримки і співчуття, що для неї є важливим визнання її права на власний моральний вибір і на помилку.

Література

1. Белухин Д.А. Личностно ориентированная педагогика / Д.А. Белухин. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. – 448 с.
2. Володько Н.В. Разработка программы учебно-воспитательной работы на принципах диалогического общения / Н.В. Володько // Нормы человеческого общения: Тезисы докладов международной научной конференции. – Нижний Новгород: Изд-во НГЛУ, 1997. – с.182-183
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Кн. для учителя. / В.А. Кан-Калик – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
5. Касицина Н. Как помочь ученику, ощущающему себя жертвой обстоятельств: педагогика поддержки: тактика защиты/ Наталья Касицина, Нина Михайлова, Семен Юсфин. – М.: Чистые пруды, 2007. – 32 с.
6. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение / В.Н. Куницына, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша – Спб.: Питер, 2001. – 544с.